

MAHMUD KOSHG'ARIYNING "DEVONU LUG'OTIT TURK"
ASARIDA KASB-HUNAR LEKSIKASI

Esanmurotova Sevinch Zohir qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi

1-bosqich talabasi

sevinchesanmurodova50@gamil.com

Ilmiy rahbar: Q.A.Mo'ydinov

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarining tarixiy-lingvistik ahamiyati, ayniqsa kasb-hunar leksikasining semantik, morfologik va fonetik xususiyatlari tahlil etiladi. Asar XI asr turkiy xalqlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotining til orqali ifodasini beradi. Unda turkiy qabilalar hayoti, ularning urf-odatları, kasblari va tili haqida boy materiallar jamlangan bo'lib, tilshunoslik bilan bir qatorda etnografiya, tarix, sotsiologiya uchun ham muhim manba hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *Mahmud Koshg'ariy, Devonu lug'otit-turk, kasb-hunar leksikasi, tarixiy lingvistika, turkiy tillar, fonetika, morfologiya, etnografiya, ijtimoiy tuzum, qabila tili.*

Аннотация: *В данной статье анализируется историко-лингвистическое значение труда Махмуда Кашгари «Девону лугатит-турк», в частности семантические, морфологические и фонетические особенности лексики, связанной с профессиями и ремёслами. Произведение отражает социально-экономическую жизнь тюркских народов XI века через язык. В нём собран богатый материал о быте тюркских племён, их обычаях, занятиях и языке, благодаря чему труд представляет собой важный источник не только для лингвистики, но и для этнографии, истории и социологии.*

Ключевые слова: *Махмуд Кашгари, Девону лугатит-турк, профессиональная лексика, историческая лингвистика, тюркские языки, фонетика, морфология, этнография, социальная структура, язык племён.*

Abstract: *This article examines the historical and linguistic significance of Mahmud al-Kashgari's work Dīwān Lughāt at-Turk, with a particular focus on the semantic, morphological, and phonetic features of professional and occupational vocabulary. The work reflects the socio-economic life of Turkic peoples in the 11th century through their language. It contains rich material about the lives, customs, professions, and languages of Turkic tribes, serving as an essential source not only for linguistics but also for ethnography, history, and sociology.*

Keywords: *Mahmud al-Kashgari, Dīwān Lughāt at-Turk, occupational vocabulary, historical linguistics, Turkic languages, phonetics, morphology, ethnography, social structure, tribal language.*

Turkiy xalqlarning tarixiy til boyligini tadqiq etishda Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asari beqiyos manbadir. Ushbu qomusiy asar 1071–1072 yillarda yozilgan bo'lib, 8000 dan ortiq so'zlarni qamrab olgan va ularning arab tilidagi izohlari. Lug'at tuzilishi faqat leksik tahlil bilan cheklanmasdan, tilning fonetikasi, morfologiyasi, etimologiyasi va xalq og'zaki ijodi bilan ham uyg'unlashgan. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asari — bu faqat lug'at emas, balki o'z zamonasining ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va lingvistik hayotini o'zida mujassam etgan ko'p qirrali qomusiy manbadir. Asar XI asrda Markaziy Osiyo va G'arbiy Xitoy hududida yashagan turkiy qabilalar tilining zamonaviy ilmiy tahlilini bergan ilk yirik lingvistik tadqiqotdir. Asarning birinchi e'tiborga molik jihati uning tuzilishidir: so'zlar fonetik jihatdan o'xshashlikka ko'ra, ikki harfli so'zlardan boshlab yetti harfli so'zlargacha tartiblangan bo'lib, bu o'ziga xos ilmiy tizimlashtirishning ilk namunalaridandir. "Devonu lug'otit-turk"da 8000 dan ortiq turkiy so'zlar arab tilida izohlanadi. Har bir so'zning ma'nosi berilibgina qolmay, uning ishlatilishi haqida ham misollar keltiriladi. Bu misollar orasida maqollar, hikmatli so'zlar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan parchalar, she'rlar mavjud bo'lib, ular orqali so'zning real hayotdagi kontekstdagi ishlatilish doirasi, semantik kengligi va nutqiy tavsifi ochib beriladi. Ayniqsa, **kasb-hunar leksikasi** —

mehnat faoliyatining turli sohalariga oid soʻzlar orqali XI asr turkiy jamiyatining ijtimoiy tuzilmasi haqida chuqur tasavvur hosil qilish mumkin.

Mahmud Koshgʻariy kasb-hunar atamalarini faqatgina nom sifatida emas, balki ularning funksional faoliyati, jamiyatdagi mavqei va ehtiyoj doirasini ham ochib bergan. Misol uchun, **dehqon, sigir, qoʻy, yilqi, yer** soʻzlari orqali dehqonchilik va chorvachilik madaniyati tasvirlangan. Bu soʻzlarning mavjudligi nafaqat iqtisodiy faoliyatni koʻrsatadi, balki tabiatga moslashgan hayot tarzining belgilarini ham aks ettiradi. Ayniqsa, “yilqi” — otchilik madaniyatining muhim belgisi sifatida qayd etilgan boʻlib, otlarning turkiy xalqlar hayotidagi oʻrni haqida boy tasvirlar mavjud. **Hunarmandchilikka oid soʻzlar** esa turli ixtisoslashgan kasblarni aks ettiradi. “Temirchi”, “zargar”, “boʻyoqchi”, “ustachi” kabi atamalar nafaqat kasb nomlari, balki ular bilan bogʻliq vositalar va mahsulotlar haqida ham maʼlumot beradi. Masalan, “temirchi” soʻzi nafaqat temir bilan ishlovchi ustani bildiradi, balki qurol-yarogʻ yasovchi, mehnat qurollari yaratuvchi sifatida tushuniladi. Bu orqali turkiy jamiyatda hunarmandchilik yuqori ijtimoiy va iqtisodiy mavqega ega boʻlganini koʻrish mumkin. **Harbiy leksika** keng va tizimlashtirilgan holda berilgan. “Sipoh”, “nayzachi”, “qorchi”, “qalqonchi” kabi atamalar harbiy tuzilma va jangovar xizmatlarni ifodalaydi. Bularning har biri oʻz vazifasi, quroli, pozitsiyasi bilan ajralib turadi. Koshgʻariy bu soʻzlar orqali harbiy tizimning ichki ierarxiyasi, qurollanish darajasi va harbiy xizmat turlari haqida aniq tasvirlar keltiradi. Bu, oʻz navbatida, XI asr turkiy jamiyatida harbiy tayyorgarlik yuqori boʻlganini, harbiy kasblar ijtimoiy tuzumda muhim oʻrin tutganini koʻrsatadi.

Savdo va xizmat koʻrsatish bilan bogʻliq soʻzlar esa iqtisodiy almashinuvning mavjudligidan dalolat beradi. “Savdogar”, “bozor”, “narx”, “ulfurji” soʻzlari orqali bozor munosabatlari, savdo aloqalari va iqtisodiy harakatlar haqida tasavvur hosil qilish mumkin. Ayniqsa, savdogar atamasi nafaqat ichki savdo, balki mintaqalararo almashinuvni ham bildiradi. Bu esa Markaziy Osiyoning oʻsha davrda xalqaro savdo yoʻllari bilan bogʻlanganini koʻrsatadi. Alohida eʼtibor beriladigan jihat — bu **maʼnaviy-maʼrifiy kasblar**: “mulla”, “qori”, “oʻqituvchi”, “hofiz”, “shoir” kabi soʻzlar orqali Koshgʻariy xalq orasida bilim egalarining nufuzini aks

ettiradi. Bu kasblar ijtimoiy madaniyat va diniy tafakkurda muhim rol o'ynagan. Ayniqsa, “qori” va “mulla” so'zlari diniy savodxonlikning jamiyatdagi o'rnini ko'rsatadi. Shoir va hofizlar esa og'zaki va yozma adabiyotda estetik qadriyatlarni tarbiyalovchi arboblarning sifatida tilga olinadi.

Morfologik jihatdan kasb-hunar so'zlarining yasallishida eng ko'p ishlatilgan affiks bu “**-chi**” bo'lib, u bugungi o'zbek tilida ham faol saqlanib qolgan. “Temirchi”, “bo'yoqchi”, “cho'ponchi” kabi so'zlar orqali faoliyat egasi yoki kasb egalari ifodalangan. Bu affiks turkiy tilning ichki so'z yasash imkoniyatlarini, morfologik boyligini ifodalaydi. Shuningdek, Koshg'ariy asarida arab yoki fors tilidan kirib kelgan affikslar deyarli yo'q bo'lib, bu “Devon”ning til jihatdan tozaligi, milliyligi va mustaqilligini ko'rsatadi. Fonetik tahlilga kelsak, “Devonu lug'otit-turk”da tovushlar tizimi juda aniq ko'rsatilgan. Arab yozuvida mavjud bo'lmagan turkiy tovushlarni ifodalash uchun Koshg'ariy maxsus belgilar qo'llagan. Masalan, so'z boshidagi cho'ziqlikni ikki “alif” bilan bildirgan yoki bir tovushning ikki xil talaffuziga ikki xil harakat qo'ygan. “Eritmak” va “erutmak” so'zlarida bu usul ochiq ko'rinadi. Bundan tashqari, arab harflari yordamida berib bo'lmaydigan tovushlar to'g'risida izohli sharhlar berilgan. Koshg'ariy asariga ilova qilgan **dunyo xaritasi** esa o'z davrining noyob geolog'aviy manbasi bo'lib, unda mamlakatlar, shaharlar, daryolar, tog'lar, cho'llar va dengizlar nomlari keltirilgan. Bu xarita hozirgi Sharqiy yarimsharni qamrab olgan bo'lib, unda ko'rsatilmagan joy nomlari asar matnida izohlangan. Bu kartografik material o'sha davrdagi etnik, lingvistik va madaniy holatni tushunishda asosiy vositadir. Kasb-hunar leksikasining kengligi va aniqligi Mahmud Koshg'ariyning tilshunoslikdan tashqari, tarix, etnografiya va sotsiologiya sohalarida ham bilimdon bo'lganini ko'rsatadi. Har bir kasb nomi yoki unga oid so'z orqali xalq tafakkuri, hayot tarzi, ijtimoiy struktura, qadriyatlar tizimi va mehnat tuzilmasi til orqali yoritilgan. Bu esa “Devonu lug'otit-turk”ni nafaqat lug'at, balki o'z zamonasi uchun **ilmiy-ensiklopedik** yodgorlik sifatida baholashga asos bo'ladi

“Devonu lug'otit-turk” — bu tilshunoslik tarixida ilk marta til birliklarini ijtimoiy hayot, urf-odat, kasb va qadriyatlar bilan bog'lagan qomusiy asardir. Kasb-hunar leksikasi o'sha davrning ijtimoiy tuzilmasi, mehnat taqsimoti va iqtisodiy

tizimini aks ettiradi. Bu asar orqali bugungi o'zbek tili va boshqa turkiy tillarning tarixiy ildizlarini aniqlash mumkin. Mahmud Koshg'ariy nafaqat tilshunos, balki etnograf, sotsiolog va tarixchi sifatida ham bizga bebaho meros qoldirgan. Koshg'ariy qayd etgan har bir kasb-hunar atamasi xalq tafakkurining, axloqiy qarashlarining, mehnatga munosabatining til orqali ifodalanishidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'otit-turk. 3 jildli nashr. Solih Mutallibov. – Toshkent: Fan, 1960–1963.
2. Karimov, M. O'zbek tilining tarixiy leksikologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 1996.
3. Qayumov, A. Mahmud Koshg'ariy va uning ilmiy merosi. – Toshkent: Fan, 1981.
4. Hodiyeu, N. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
5. Usmonov, M. Mahmud Koshg'ariy va "Devon"da til tasnifi. // Til va adabiyot jurnali, 2018, №3, B. 45–52.
6. <https://portal.piima.uz/ru/news/devonu-lug-otit-turk>
7. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-sheriyati/o-zbek-mumtoz-adabiyoti/mahmud-koshg-ariy-xi-asr>